

Jan Piňos

Výchova k harmonii

Ve škole nejde o to dostat veškeré vzdělání, ale připravit se tak, abychom je získali ze života. Rudolf Steiner

Výchova pro třetí tisíciletí

"Světlo, více světla!" zněla údajně poslední slova umírajícího Goetha, ležícího v tmavé komůrce za zavřenými okenicemi. Rudolf Steiner (1861-1925), tvůrce waldorfské pedagogiky (dále WP) a muž, jenž strávil dlouhá léta nad Goethovým odkazem, oslovil o devadesát let později své posluchače na anthroposofickém kurzu takto:

"Na vás, vážení spolubojovníci, volám, pokud se společně cítíme v prostoru, z něhož se otvírají okna do duchového poznání...na vás volám: Otevřete okenice!"

Tehdy, v r. 1921, naslouchali Steinerovi lidé, jejichž měšťanské přesvědčení o životě v "nejlepším ze všech světů" bylo otřeseno válkou. Diskutovali (Steiner a jeho žáci už tehdy rozpoznali v materialismu a sociálním darwinismu zásadní ohrožení života), nechali se nadchnout (našli odvahu říci, že "život světa musí být postaven nově od samých základů") a prací na sobě vyrostli k duchovnímu činu (v německé obci Waldorf vznikla svobodná škola).

Od té doby uplynulo 75 let, během nichž waldorfské školy (WŠ) prokázaly svou životaschopnost. Jejich absolventi jsou totiž nejen citově a mravně zakotveni, ale i dobře prakticky připraveni do samostatného života. A význam WP se zvětšuje tak, jak rostou dnešní globální konflikty. Na Steinerovo dílo navazuje přes 600 WŠ v celém světě. Vychovávají člověka, který jako nezávislá duchovní jednotka se má stát základem snah mířících k obnově společnosti. Waldorfskou pedagogiku, jež chápe vzdělávání jako duchovně morální úkol, lze proto bez nadsázky označit jako výchovu budoucnosti.

Člověk je zrcadlem vesmíru

Filosofickým východiskem WP je anthroposofie (z řeckého anthropos-člověk a sophia-moudrost), Steinerem vybudovaná složitá věda o duchovní podstatě člověka. Zahrnuje prvky křesťanství i východní filosofie a obsahuje egyptská a řecká mystéria, přírodní mystiku i Goethovo dílo. Středem pozornosti anthroposofie je člověk, v němž se jako v mikrokosmu zrcadlí obraz celého vesmíru. Člověk je klíčem k řešení záhad světa. Zkoumání pravé lidské podstaty přivedlo Steinera k tomu, že člověka neutvářejí jen přírodní duševní a tělesné síly, ale že existuje vyšší síla, která přichází z duchovního světa a vstupuje do fyzického těla. Tato síla pomáhá člověku rozvíjet jeho přirozené tvořivé schopnosti a podněcuje jej k tvorbě duchovních hodnot.

Podle Steinera je člověk komplexem tří světů, jimž odpovídají tělo, duše a duch. Úkolem člověka je, aby své já, vymezené tělem a duší, dokonale oduševnil cestou procítění. Teprve v duchovním světě najde člověk své pravé já a má možnost uvědomělého morálního jednání, v němž se uplatňuje vlastní svobodná vůle. S rozvojem sebeuvědomění získává schopnost

posuzovat a roste jeho odpovědnost. Člověk však nemůže uskutečnit svůj úkol v jednom pozemském životě, na to je potřeba několika inkarnací. Anthroposofie tedy uznává víru v karmu a reinkarnaci a pracuje s některými pojmy a jevy, které rigidní západní věda popírá. To, že jako nástroje poznání používá spíše meditaci než skalpel, by dnešního člověka už nemělo odradit. Zároveň tu nejde ani o spekulace či samoučelné intelektuální abstrakce, ale o pronikavé uchopení zasuté reality, počínaje medicínou a biodynamickým zemědělstvím, přes vývojovou psychologii a pedagogiku a konče výkladem dějin. Pro svou originální syntézu západní, východní a původní přírodní moudrosti i toleranci k různým myšlenkovým proudům je anthroposofie trnem v oku dogmatikům všech systémů.

Výchova k harmonii

Waldorfská pedagogika patří do proudu alternativních pedagogických hnutí, která vznikla počátkem století jako reakce na starou "školu násilí", kde učitel ovládal žáky bez ohledu na jejich osobnost a skutečné potřeby a předával jim neživé, knižní vědomosti formou přinucení. Představitelé nové výchovy naproti tomu zdůraznili rozvíjení individuálních tvůrčích sil. Hlavním cílem WP je probudit zvědavost a vlastní svobodný zájem o vzdělávání. Pěstuje tvořivost, toleranci, společenskou zodpovědnost a otevřenost ke světu. Poznatky spojuje s prožitkem, dovedností a vlastním postojem. Rozvíjí stejnou měrou rozum, cit i vůli. Proto ji můžeme považovat za úspěšnou bariéru proti takovým projevům globální krize, jako jsou bezduchý materialismus, nadměrná specializace, úpadek osobnosti, kreativity, tolerance a zodpovědnosti a naopak růst agresivity. Zároveň dobře slouží jako lék na specifický neduh českého školství: děti jsou přetíženy informacemi, ale postrádají přípravu pro samostatný život a z ní vyplývající plynoucí sebedůvěru. Ačkoli je WP v pravém smyslu slova alternativou, její myšlenková podstata je konzervativní. Označovat ji proto za neuvážený experiment by bylo stejně hloupé jako obviňovat anthroposofii z anthropocentrismu. Nic jí není vzdálenější než nebezpečné a krátkodeché pokusy na dětech, jakých si naše školství užilo už dost. Jde jí o odhalování věčných, i když bohužel pozapomenutých kořenů naší přirozené moudrosti.

WP vychází z těchto principů:

- Učení se považuje za umění a také se tak praktikuje. Učitelé pomáhají dítěti odhalit a milovat svět kolem něj. Nepřetěžují žáky vědomostmi, ale probouzejí v pravý čas náležitě schopnosti. Nepožaduje se nic, co není v souladu s psychickým vývojem dítěte. Děti zůstávají spolu podle věkových skupin, není tu raná specializace. Rozličnost třídy odráží různost lidstva jako základ sociální výchovy.
- Zatímco tradiční škola prosazuje intelektuální vzdělávání, waldorfská staví na celostním přístupu k člověku a stejný význam klade i na prvky umělecké, praktické a mravní. Chápání člověka a výchovy v jeho celistvosti je základním pedagogickým principem na všech stupních škol.
- Úlohou učitele je probouzet žákovy skryté schopnosti a umožnit jak skutečný rozvoj individuality, tak i jeho sociální integraci. Tato rovnováha pomůže dítěti nalézt přiměřený projev svobody. Mladí lidé tak vstupují do společnosti ne jako pasivní diváci, ale citliví a svědomití občané připravení nést svůj úkol aktivní prací pro změnu dnešního světa.
- Zvláštní význam ve výchově má řád, rytmus, příroda a svátky. Waldorfská pedagogika, která neztratila vědomí o přírodních kořenech člověka, chápe význam biorytmů a dává mu originální výraz při utváření učebního plánu, rozvrhu hodin a

slavení svátků. Smyslem slavností je vytvořit v dětech pocit sounáležitosti - nejen se spolužáky a učiteli, ale i s přírodou, se Zemí, s vesmírem.

Waldorfské školství tvoří ucelený dvanáctiletý vzdělávací systém zakončený maturitou. Ačkoli metodika a organizace vyučování se tu značně liší od klasických škol, úhrn poskytnutého vzdělání je srovnatelný a jejich absolventi mohou po maturitě pokračovat ve studiu na libovolné vysoké škole. Základním pilířem WP je respekt k rozvíjení osobnosti člověka na základě jeho přirozeného psychického vývoje. Opírá se přitom o poznatek, že člověk v životě prochází sedmiletými vývojovými cykly, v nichž dochází k opakování obecných dějin vesmíru a lidstva:

- Prvních sedm let života je ve znamení zrození, rozvíjí se fyzické tělo. Na dítě působí veškeré vlivy okolí, a proto je pro ně stěžejní napodobování a příklad. Neúčinné bývá naopak rozumové vysvětlování a morální výklady - platí jen to, co dospělí v okolí skutečně dělají. Rozvoji fantazie pomůžeme nejvíc tím, že dítěti ponecháme volnost. Krédem období je myšlenka "svět je dobrý". Učitel v mateřské škole má proto děti podněcovat, ale nenutit, předvádět činnosti tak, aby se k nim samy volně připojily (pohyb, zpěv, hudba, tanec, malování, modelování). Důležitý je pravidelný rytmus a působení známého, což je pro malé děti přirozené a dodává jim klid a jistotu. Jistě také nepřekvapuje, že učitelé odmítají fyzické tresty a nedoporučují sledování televize, neboť hubí fantazii.
- Druhé období se odehrává ve znamení zrození éterného těla, tzv. těla obraznosti. Formuje se vůle a charakter. Výchova se děje následováním autority, která má poskytnout vzor, podle něhož si dítě vytváří mravní a estetická měřítká, svědomí a zvyky i ovládá svůj temperament. Učitel má pomáhat sebenalezení dítěte, má mu poskytnout jistotu a důvěru v život. Heslem sedmiletí je "svět je krásný". Na nižším stupni (1.-4.) se rozvíjejí všestranné schopnosti - vyjadřování, jazyky (mateřský a dva cizí), matematika, eurýtmie, malování a ruční práce. Žáci se učí základy řemesel a zahradnických i polních prací. Mezi 6. a 10. rokem vrcholí obrazné myšlení, a proto se poznání světa zprostředkovává pohádkami a bajkami obsahujícími hodně symbolů plných citu a fantazie. Malování, kreslení, modelování, hraní, zpívání a předvádění dramatických scének prostupuje všemi předměty. Rozvíjí se i paměť, ovšem nikoli ještě abstraktní uvažování - dítě se naučí to, čemu teprve později porozumí.
- Pro střední stupeň (5.-8.) je nadále důležitá role a vzor učitele. Metody práce navazují na předchozí období, ale rozšiřuje se rozsah učební látky. Žáci získávají vědění a praktické dovednosti potřebné v běžném životě. Sledují své okolí a v samostatných pracích se učí formulovat témata z veřejného života. Ve třetím období dochází ke zrození astrálního (duševního) těla. Člověk se stává natolik zralým, aby si vytvářel vlastní úsudek a rozvíjel svobodné uvažování. Do duševního života vstupuje nový prvek - cit lásky. Ve výchově se upřednostňují prvky estetické a mravní. Vyvrcholením této fáze je získání schopnosti prožívat nejen prostředí, ale pochopit také sebe a dosáhnout vnitřní svobody. Krédo období zní "svět je pravdivý".
- Na vyšším stupni (9.-12.) se učitel stává partnerem, tolerantním zkušenějším přítelem. Škola má dát mladému člověku jistotu při setkávání s okolním světem. Proto učitel nevnucuje názory, ale otevírá cestu, vytváří prostor pro samostatné řešení problémů a navozuje takové podmínky, aby žák měl možnost konfrontace a mohl samostatně zpracovat, co svět nabízí. Ve vyučování se namísto obrazu klade důraz na logické myšlení a vývoj intelektu. Vzhledem k tomu, co bylo řečeno o významu autority, jistě nepřekvapí skutečnost, že prvních osm let mají děti stejného třídního učitele, který

vyučuje i většinu předmětů. Zbylé pokrývají odborní učitelé - o ně se pak opírá i výuka na vyšším stupni.

Další zvláštností WŠ je, že tu neexistuje propadnutí, jehož pedagogický efekt je pochybný. Každý výkon žáka je projevem celé jeho bytosti, jeho nadání, zájmu a úsilí, a proto ho nelze redukovat na pouhé číslo. Namísto známek se používá slovní hodnocení, které se vztahuje vždy ke schopnostem dítěte a nesrovnává je s ostatními. Čistý výroční vysvědčení, v nichž učitelé výstižně a umělecky charakterizují své žáky a každému ještě připojí verše šité na míru, je hluboký zážitek. Vcítit se do duše každého dítěte ve třídě není jednoduché, a tak není divu, že na tomto úkolu učitelé pracují i několik týdnů. WŠ zdůrazňuje působivost živého slova, a tak učebnice tu najdete jen zřídka. Z knih se používají především originální texty, které mají uměleckou nebo vědeckou hodnotu. Pedagogickou zvláštností je také časný začátek výuky dvou cizích jazyků. Výrazným a ojedinělým předmětem vyskytujícím se pouze na WŠ je eurytmie - umění vyjádřit pohybem myšlenku, hudbu či vlastní prožitek. Toto suché vysvětlení však vůbec nemůže vyjádřit magickou, léčivou sílu mysterijního dramatu, jímž eurytmie ve skutečnosti je.

WŠ nemají přesné a jednotné učební osnovy, ale rámcové plány upravené podle potřeb dané školy. Vyučovací předměty jsou podobné jako na klasických školách, ale učební plán a rozvrh hodin jsou značně odlišné. Vycházejí totiž z přirozených rytmů dne a roku, takže děti tu nejsou vystaveny stresu z neustálé změny a protivného zvonění. Významnou didaktickou zvláštností je soustředění látky do tzv. epoch. Tvoří ji spojené 2-3 vyučovací hodiny, v nichž se denně probírá tentýž předmět po dobu 3-6 týdnů. Po něm následuje jiný a zase další, až se celý cyklus vrátí. V epochách se vyučují hlavní předměty (mateřský jazyk, matematika, zeměpis, dějepis, přírodovědné předměty atd.). Místo knih si děti zhotovují vlastní "epochové sešity", ve kterých postupně stále samostatněji formulují texty. Epochy jsou zařazeny v rozvrhu hodin ráno, v době největší žákovy soustředěnosti a aktivity. (Epochy předchází ještě "zahřívací" začátek, při němž se třída zharmonizuje hudbou a pohybem.) Po tomto hlavním bloku následují předměty, ve kterých se klade důraz na rytmické opakování, tj. cizí jazyky, hudba, eurytmie. Odpoledne, kdy únava stoupá, následují disciplíny praktické, umělecké a tělesné.

Na waldorfské pedagogice je fascinující ucelenost a hloubka celého systému i prorostlost teorie s praxí. Všechno tu z něčeho pramení a někam vědomě směřuje, nic není náhodné, rušivé, odbyté. Vše se děje v mnohavrstevných souvislostech, jakoby složitých, a přece jasně srozumitelných. Každá činnost má základ v hluboké nauce a naopak komplikovaná filosofie čerpá z elementární každodenní zkušenosti. To způsobuje, že všechno ve WŠ má neobyčejně harmonizující vliv, ať už se to týká výuky, dalších činností nebo kvality prostředí.

Jako malý příklad na doklad tohoto tvrzení uvádím neúplný výčet předností epochového vyučování:

- látka může být probrána intenzivně, do hloubky
- na problém je možné se soustředit tak dlouho, jak vyžaduje dané vývojové stadium dětí
- odpadá nežádoucí roztržitost rozvrhu hodin
- možnost individuálního přístupu k žákům při vyučování
- samostatná tvůrčí práce na vytváření sešitů
- respektuje se přirozený rytmus dne (kolísání soustředěnosti) -sleduje se racionální učení (cykly nabývání, zapomínání a vzpomínání)

- třída spolupracuje jako organismus
- využívá se horizontální a vertikální struktury učebního plánu: tvoří se ve spirále, epochy se po čase opakují, tatáž témata se probírají znovu v jiných souvislostech
- režisérem a tvůrcem vyučování je učitel.

Možná vás napadne, že tohle všechno je srozumitelné jen pro dospělé. Ale co děti, o něž tu jde především? Spolehněte se, že i ony přednosti WP královsky ocení. Jak se vyjádřil na besedě v Brně ředitel základní WŠ v Příbrami Rostislav Riško, chodit do takové moudré a laskavé školy je pro děti radost: "Všem se zdá podezřelé, když se děti do školy těší..."

Podezřelé školy

Název školy pochází od jména německé obce Waldorf u Stuttgartu, kde byla v r. 1919 zřízena svobodná škola pro děti továrních dělníků. Jejím zakladatelem a pedagogickým poradcem byl Rudolf Steiner. WŠ uplatňují zásadu, že výuka a výchova se mohou rozvíjet celistvým a svobodným způsobem jen tehdy, jsou-li nezávislými institucemi. V zahraničí jsou organizovány jako svobodné (nezávislé na státu a průmyslu), koedukované (jednotné pro děti od 7 do 15 let), veřejné (jejich zřizovatelem není stát ani soukromá osoba) a nekonesijní (přijímají ateisty i děti různých vyznání). WŠ vyučují v následující obvyklé sestavě: předškolní stupeň (mateřská škola), základní (1.-4., 5.-8.) a střední (9.-12.).

O WŠ panuje řada mylných pověr. Někteří je považují za elitní ústavy pro děti z vyšších vrstev, jiní zase pro děti zaostalé a vyžadující zvláštní péči (druhou dezinformaci šíří v tisku ministerstvo školství). Nic z toho není pravda. WŠ pracují s běžnými dětmi (jejichž rodiče souhlasí s myšlenkovou orientací školy) a cení si co nejpestřejší sociální skladby žáků. Děti jsou vedeny k pospolitosti a spolupráci při různorodosti nadání, sociálního původu a profesních aspirací. Proto se také WŠ nevyhýbají ani vyššímu počtu dětí ve třídě. Jen tak je totiž zajištěno, že mikrosvět třídy odráží skutečný okolní svět.

Ačkoli zakládání, správa, řízení a do jisté míry i pedagogický proces jsou různorodé a závisejí na místních podmínkách, svými výchovnými principy, výtvarným řešením a celkovou neopakovatelnou atmosférou jsou WŠ na celém světě podobné. Jaké překvapení potkalo mého bratra ve waldorfské školce v Kapském Městě, kde nyní žije s rodinou, když se tam setkal se stejnými obrazy, motivy a slavnostmi, které znal ze školky v Brně! Jaký pocit domova musely mít jeho děti, přestože se ocitly tisíce kilometrů daleko v neznámém kulturním a jazykovém prostředí. Zahraniční WŠ zakládají zájmová sdružení rodičů, učitelů a přátel waldorfského hnutí. Prostředky získávají hlavně z příspěvků příznivců, výtěžků z kulturních akcí a školného, i když ve většině zemí získávají také státní dotace. Důležitým rysem je samospráva: školu řídí učitelské kolegium, které rozhoduje o odborných i provozních otázkách. Kolegiu předsedá v určitém období vždy jeden volený učitel.

Jedním z pilířů WP je úzká spolupráce rodiny a školy. Rodiče se podílejí na zakládání, budování i údržbě škol, slavnostech, sbírkách apod. Prostřednictvím rodičovských rad mohou kvalifikovaně zasahovat i do pedagogického procesu. Především však berou na sebe velký díl praktické práce spojené s chodem školy. Ta se pak stává kulturním centrem obce a organizuje bohatou osvětovou činnost. (WŠ v Kapském Městě organizovala letos v červenci a srpnu třináct kurzů, a to například: sebeobjevování hudbou a pohybem, léčivé byliny, aura soma - okno do duše, eurytmie, základy malby aj.) Třetím prvkem samosprávy je žákovské fórum, ve kterém se každý může účastnit na dialogu o práci a životě ve třídě a škole.

Významným prvkem spoluvytvářejícím příznivé klima ve škole je architektura a výtvarné řešení. Ne každá WŠ byla postavena jako nová budova s optimálním prostorovým řešením a v ideálním přírodním prostředí. Co vás však vždy upoutá, to jsou přírodní materiály (a žádné umělé hmoty), zvláštní barevné ladění (každé třídě jiné, odpovídající psychice daného věku), květiny, reprodukce uměleckých děl i množství žakovských obrazů a výrobků. To vše tvoří mimořádně harmonický obraz, takže na člověka už hned ve školních dveřích dýchne slavnostní atmosféra.

Umělci výchovy

Jistě jste si už udělali představu o tom, že úroveň WŠ stojí na osobnostních kvalitách učitelů. Požadavky na ně jsou opravdu mimořádné: především musejí být schopni předávat nikoli vědomosti, ale vědění jimi samými promyšlené. Mají skloubit tělesné, duševní a duchovní vzdělání a sloužit dětem jako vzor v mnoha ohledech. Jejich úkolem je rozvíjet individuální schopnosti každého dítěte a zároveň šířit atmosféru souznění a spolupráce skupiny. Vytvářejí umělecky a na rozvoj fantazie zaměřené vyučování a podílejí se na samosprávě školy. A k tomu všemu nedostanou žádné osnovy pro přípravu na příští vyučovací hodinu! WŠ vyžaduje určitou zralost a životní zkušenost. Proto nejlepší předpoklady být dobrými učiteli mají lidé s určitou životní praxí mimo školství. Není to však dogma - začít je možné kdykoli: na osobní růst učitele se vždycky nahlíží jako na dlouhodobý proces. Univerzitní nebo jiné vysokoškolské vzdělání není pro budoucí waldorfské učitele použitelné bez speciálního doškolení antroposofické antropologie, pedagogiky, didaktiky a metodiky jednotlivých předmětů, umělecké výchovy a znalosti výchovy vůle, citu, fantazie a myšlení. Potřebné vzdělání je možné získat na svobodných vysokých školách v zahraničí, ale i doma formou postgraduálního kurzu. Pro přijetí ke studiu není nutné mít pedagogické vzdělání ani školní praxi, někdy se to naopak považuje spíše za přítěž. Nakonec nejde pominout ani mimořádný a s jinými profesemi těžko srovnatelný osobní úvazek, který na sebe waldorfský, zvláště pak třídní učitel bere. Ten musí počítat s tím, že nepřetržitě po osm let bude dávat to nejlepší ze sebe žákům, jinými slovy že se "ožení s waldorfskou školou", jak říká ředitel semilské školy Karel Škopek. Takovou zátěž by málokdo vydržel nebýt duchovní opory a jasného vědomí cíle, ale i školní komunity. A i tady nakonec působí karma: buď je WP osudem člověka, anebo není.

Soumrak materialismu v Čechách i ve světě

WŠ jsou zřejmě nejrozšířenějším typem alternativních škol ve světě. Jejich počet přesahuje 600 a najdete je na všech kontinentech. Nejrozšířenější jsou v Německu (146), Holandsku (86), Spojených státech (66) a Švýcarsku (34). Ve Stuttgartu, centru waldorfského hnutí, pracuje Spolek svobodných WŠ, který poskytuje pomoc národním svazům v jednotlivých zemích. U nás představuje WP nejvýraznější školskou alternativu. V ČR existuje zatím sedm základních WŠ (Karlovy Vary, Ostrava, Pardubice, Písek, Praha, Příbram, Semily) a větší počet waldorfských školek. Domácí školy jsou (až na jednu výjimku) státní, aby byly finančně dostupné pro všechny děti.

Čeští anthroposofové začali organizovat hned po pádu komunismu společenskou osvětu a kurzy pro učitele. Většina domácích WŠ tak vznikla krátce po listopadu v atmosféře důvěry a společenského konsensu. O tom, že založit ji dnes není vůbec jednoduché, jsme se přesvědčili nedávno v Brně. Je k tomu zapotřebí přinejmenším zapálených rodičů, kulturně-filosofického zázemí, příznivě nakloněných místních politiků a úřadů, kvalifikovaných pedagogů, vhodné budovy a zřizovatele. Jednou z hlavních bolestí české WP je nedostatek učitelů. Ačkoli těch s

potřebným vzděláním tu existuje asi sto a třebaže v současné době probíhá už třetí cyklus tříletého postgraduálního studia, učitelů je stále nedostatek. Většina českých absolventů totiž neučí a zřejmě se k tomu ani nechystá. Ve snaze po založení WŠ jsme se přesvědčili ještě o jedné věci: dnešní společenské klima takové reformní škole příliš nepřeje. Jakoby systém tušil, že to, co se děje ve WŠ, jej ve své podstatě ohrožuje podobně jako například ekologické hnutí, které si už vysloužilo od vládnoucí strany nálepku nepřítele pokroku. Jestliže by totiž podstatněji přibylo lidí, kteří budou ke štěstí potřebovat více duchovní než ekonomický růst, systém bez odbytiště zbytečností by se položil jako domeček z karet.

Zpracovala Ing. Tatiana Flanderková, autor článku Jan Piňos v časopise Baraka